

A Te Deum laudamus magyar nyelvű változatai 1492 és 1676 között

Németh Dániel

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

témavezető: Juhász Dezső, intézetigazgató egyetemi tanár

2019. V. 23-25., Pécs, Imitáció és parafrázis – Szövegváltozatok a magyar régiségben

Szövegcsoport	Te Deum laudamus (=TDL)	Ave Maris stella (=AMS)	„Angyaloknak nagyságos asszonya” kezdetű ének (=ANA)
Műfaj	Himnusz	Mária-himnusz	Mária-ének
Nyelvi háttér és művelet	Latin nyelvű eredetiből magyar fordítás	Latin nyelvű eredetiből magyar fordítás	A korban közismert Mária- titulusok magyar nyelvű
Az első előfordulások szerkezete	Váltakozó hosszúságú 27 rímes prózai sor gondolatpárhuzamokkal	Rímes prózából lett 7 versszak, váltakozó szótagszámú sorokkal	17 és 16 db 4 soros versszak, 9-12 szótagszámú sorokból
A 17. századi változatok szerkezete	Rímes próza 29 szabálytalan hosszúságú sorból;	7 db 8 szótag hosszú sorokból álló 4 soros, versszak;	9 és 10 db 12 szótag hosszú sorokból álló 4 soros versszak
A hagyományban elkülönült szövegváltozat	Te Deum summa szerint (=TDS) Te Marianum	Draskovich János fordítása =6 szótagos Nyéki Vörös Mátyás fordítása =8 szótagos	9 (=Hajnal Mátyás szerkesztése) és 10 versszakos változat
A vizsgált változatok száma 1676-ig	TDL =51, TDS =13, 2 rövid (Petri-ék, Cationale 1676)	25	15

A Te Deum laudamus

- Nem verses himnusz (ritmikus, rímes próza)
- Bizonyos dallam felismerhető, akár énekelhették is (FRICK 1910: 67-68), PeerK. kottával!
- Hagyomány Szent Ágoston és Szent Ambrus nevéhez köti
- Korábbi, vszg. Észak-Afrika a keletkezési helye (Szentgyörgyi 2014: 46)
- Ismeretlen szerkesztők különböző énekekből
- Eredetileg az ünnepi/vasárnapi zsolozsma első nagy órájának végén
- Később általános istentiszteleti ének (RMKT XVII/15/B. 610)

TDL szerkezete

1. a Szent Háromság ősi liturgikus szövegeiből szerkesztett dicsőítés (1-10. sor) és ezt lezáró doxológia (11-13.)
2. egy Krisztus-himnusz, a Symbolum Apostolicum (Apostolok hitvallása) kifejezéseiből – a Jézusra vonatkozó egyházi tanításokat adja (14-21.)
3. zsoltári idézetekből, részben azokat utánozva egy szerkesztett könyörgés (22-29.)

TDL formái a magyar hagyományban

- TDL eredeti prózai formája uralkodó a kezdetektől
- Te Deum summa szerint (először Huszár Gál 1754)
- TDL, de nem TDS = rövid változat (Petri-ék. 83r-83v, Cationale cath. 527)
- Cantus catholici 1674: verses forma
 1. 22 x 4 verssor
 2. 14 x 4 verssor

Apor-kódex / 15. sz. első fele - 1520	halál ösztöne meggyőződ halálnak fuldalóját megkésztén (?)
Festetics-kódex / 1492-1494	mebtírvtán halálnak fullákját
Döbrentei-kódex / 1508	halálnak fuldalagját meggyőztén
Peer-kódex / 1514 k.	örök halált meggyőztén
Gömöry-kódex / 1516	halálnak fulákját meggyőztéd
Keszthelyi kódex / 1522	halálnak keménsége meggyēztén
Kulcsár-kódex / 1539	halálnak keménsége meggyēztén
Batthyány-kódex / 1556-1563	meggyőztén az halálnak erejét
	meggyőztén az halálnak fúllákját
Hortulus animae (német) 1513	Als du des todes angel über wunden
Luther Geistliche Lieder 1543	Du haft dem tod zerftört fein macht

Lexikai különbségek

- Szinonimakutatás (PUSZTAI 2003: 883–884) és fordítói eljárások összehasonlítása (RAJSLI 2013: 97)
- „Valójában úgy állapítjuk meg tehát egy-egy szó szinonimikus voltát, hogy a kontextusok jelentésének azonosságát, hasonlóságát bizonyítjuk.” (PUSZTAI 2003: 884)
- Pragmatika: a kontextust minden megnyilatkozással újraalkotjuk (TÁTRAI 2011: 63)
- Nyelvjárási elemek közül válogatás (ZELLIGER 2014: 223)
- Tautonímia (IMRE 1987:10)
- Fordítások esetében szópárok (H. BOTTYÁNFFY 2016: 12)

Canticū sanctorū Ambrosij & Augustij

eged Isten di

szervnk, teged

urnak vallunk: Teget örökévalo

Ata Isten, minden földi allat tisztel.

Neked Teget mind az angalok, teget

men ország es minden benne valo

Batthyány-kódex kétféle szövege

1. Teged Iften diczerűnk, teged Urnak vallunk :
2. Teged óróké valo Att'át, minden földi allat tifztel.
- 3. Néked** mind az ang'alok, **néked** az eghek es mindennemu hatalmafsagok
4. Néked Cherubin es Seraphin, fzűntelen valo fzoual **Kialtnak:**
5. Szent, Szent, Szent feregek Ura Iftene.
6. Tell'es az Eghek es az föld, az te földsegednek diczófegeuel.

1. Teged Iften diczerűnk, teged Urnak vallunk :
2. Teged órók Att'a Iften, minden földi allat tifztel.
- 3. Teged** mind az ang'alok, **teged** men' orfzag es minden benne ualo hatalmaffagoc.
4. Teged Cherubin es Seraphin ang'aloc, fzűntelen fzoual **diczernek monduan:**
5. Szent Iften, Szent Ur, Szent feregek Ura Iftene.
6. Tell'es men'orfzag es az föld, fzentfegednek diczófegeuel.

Huszár Gál 1574 vs. Pázmány 1625

- TEged Iften diczerünc, teged Vrnac vallunc.
 - Teged őröc Atya Iften minden földi allat tifztel.
 - **Neked** mind az Angyaloc es mennyei hatalmaffagoc.
 - Neked Kerubin es Seraphim Angyaloc fzüntelen fzhoual ezt **kialtyác**.
 - Szent Iften, Szent VR, Szent feregeknek Vra Iftene.
 - Tellyes mennyorfzag es a' föld te fölfegednec diczo' fegeuel.
- TEged Iften dicsírünk : téged Urnak vallunk.
 - Téged őrök Atya Iftent minden földi állat tifztel.
 - **Néked** minnyájan az Angyalok; **néked** az egek, és minden hatalmafságok.
 - Néked a' Chérubin és Sérafin Angyalok, fzünetlen fzóval énekelnek.
 - Szent, Szent, Szent, a' feregeknek Ura Iftene.
 - Tellyefek, a' föld, és az egek : Felségednek dűcsőfségével.

Formák találkozása

sor	Luther 1543		vers- szak	Cantus catholici 1674_2	
1.	Herr Gott dich loben wir,	Herr Gott wir dancken dir.	1.	Téged Ur Iften dicsirwnk:	Csak téged nagy Urnak vallunk
2.	Dich Vater in ewigkeit,	Ehrt die welt weit und breit.		Téged a qk Atya Iftent.	Minden állat eddig tisztelt.
3.	An Engel vnd himels heer,	Vnd was dienet deiner ehr.	2.	Néked mindnyájan Angyalok.	Egek és hatalmafságok;
4.	Auch Cherubin vnd Seraphin,	Singen jmer mit hoher ftim.		Cherubin, és Serafinok,	Enek szóval így káltnak :
5.	Heilig ift vnfer Gott	der Herre Zebaoth.	3.	Szent, Szent, Szent feregek Ura	Tellyes a' Fqld, s' Egek vára
6.	Dein Gqttlich macht vnd herrligkeit	Geht vber himel vnd erden weit		Felséged dicsqffégével,	Iftenség jelen létével.
7.	Der heiligen zwelff boten zal,	Vnd die lieben Propheten all.	4.	Téged Apoftoli karok	Téged Prófétáknak számok
8.	Die thewren Mertrer allzumal,	Loben dich HErr mit groffem fchal.		Téged MártYROK dicsírnek	Es egéFz Mennyei rendek.
9.	Die gantze werde Chriftenheit	Rhwmbt dich auff erden alle zeit.	5.	Téged fzéles e' Világon.	Vall, és dicsir minden módon,
10.	Dich Gott Vater im hochftenthron.	Deinen rechten vnd einigen Son.		Végtelen FelségwIftent.	Anya-Szentegyház, veled fzent.

- Téged Ur Isten dicsírünk; Csak téged nagy Urnak val-

lunk : Téged örök Atya Istent, Minden állat eddig

tisztelt.

- 2. Néked mindnyájan Angyalok, Egek és hatalmaf-

ságok; Cherubin, és Serafinok, Enek szóval így ki-

áltnak :

- 3. Szent, Szent, Szent feregek Ura; Tellyes a' Föld,

s' Egek vára, Felséged dicsőségével, Istenség jelen lé-

tével.

- 4. Téged Apostoli karok, Téged Prófétáknak szá-

Téged Ur Isten dicsírünk;

Csak téged nagy Urnak vallunk:

Téged örök Atya Istent,

Minden állat eddig tisztelt.

2. Néked mindnyájan Angyalok,

Egek és hatalmasságok;

Cherubin, és Serafinok,

Enek szóval így kiáltnak:

3. Szent, Szent, Szent seregek Ura;

Teltyes a' Föld, s' Egek vára,

Felséged dicsőségével,

Istenség jelen-létével.

4. Téged Apostoli karok,

Téged Prófétáknak számok,

Téged MártYROK dicsírnek,

Es egész Mennyei rendek.

5. Téged széles e' Világon,

Vall, és dicsir minden módon,

Végetlen Felségű Istent

Sorok Pázmány Imádságos könyvéből

- 6. 1606 Grác Tellyefek, a föld es az eghec, felfegednec dücsöffegéuel ?
- 1610 Pozsony Tellyefek, az föld, és az eghek, felféghednek dücsöffeghéuel.
- 1625 Pozsony Tellyefek, a' föld, és az egek : Felségednek dücsöfségével.
- 1631 Pozsony Tellyefek, a' föld, és az egek : Felségednek dücsöfségével.
- 1650 Pozsony Tellyefek, a' föld és az egek : Felfégednek dücsöffégével.
- 1665 Bécs Tellyefek, a' föld és az egek : Felfégednek dücsöffégével.
- 7. 1606 Téged az Apoftoli dücsöfsêghes karoc.
- 1610 Téghed az Apoftoli dücsöfséghes karok :
- 1625 Téged az Apoftoloknak dücsöfséges karok :
- 1631 Téged az Apoftoloknak dücsöfséges karok :
- 1650 Téged az Apoftoloknak dücsöfséges karok :
- 1665 Téged az Apoftoloknak dücsöfféges karok :

Sorok Pázmánytól

- 16. 1606 Te az emberi nemzetnek megh fzaaditafáert, megh teftesüel a fzüznec mehébe.
- 1610 Te az emberi nemzetnek megh fzaaditasáert, megh testefüel az fzüznek mehében,
- 1625 Te a' meg-fzaadítáfért fel-vévén az emberi természetet; nē ifzonyodtál a' Szüznek méhétül.
- 1631 Te a' meg-fzaadításért fel-vévén az emberi természetet; nē ifzonyodtál a' Szüznek méhétül.
- 18. 1606 Te az Iftenneč iobiara ülz, az Atianac dücsöfsegebe.
- 1650 Te a' meg-fzaadítáfért fel-vévén az emberi természetet ; nem ifzonyodtál a' Szüznek méhétül.
- 1610 Te az Iftennek iobiara üülz, az Atyának dücsöfsegeben.
- 1625 Te az Iftennek jobján ülfz, Atyának dücsöfsegeben.
- 1665 Te a' meg-fzaadítáfért fel-vévén az emberi természetet ; nem ifzonyodtál a' Szüznek méhétül.
- 1631 Te az Iftennek jobján ülfz, Atyának dücsöfsegeben.
- 1650 Te az Iftennek jobján ülfz, Atyádnak dücsöfsegeben.
- 1665 Te az Iftennek jobján ülfz, Atyádnak dücsöfsegeben.

Kinek a helyesírását látjuk?

- Pázmánytól maradt kézírás és több nyomdánál kiadott mű
- 9 levélben: kevesebb mint 10 jelölt hosszú mgh
- > 1605 és 1636 között nincs ebben nála fejlődés

Következétesen csak a pozsonyi és bécsi nyomda jelölte a hosszúságot

- Egyik Pázmány műben sem tükröződik teljesen

- A 1605 bécsi és pozsonyi művek jobban visszaadják (TÖRÖK 1956: 507-511)

gy (Egy), ni, li, ti	gy, ny, ly, ty
cz (1cs)	cs, cf
t, g, után gyakori a h	1617 után hiányzik
két korai levélben gyakori az eo	később már hiányzik

Nyéki Vörös hangjelölési jelenségei Pázmány könyvében

2. 1606 Vdu^eözlegy Chrif^etus zent Annia,
1610 wdu^eözlégy Chris^eftus fz^et Annia,
1625 E^eüdv^eöz-légy Chrif^etus fzent Annia,
1631 E^eüdv^eöz-légy Chrif^etus fzent Annia,
1650 Ü^edv^eöz-légy Chrif^etus fzent Annia,
1665 E^eüdv^eöz-légy Chrif^etus fzent Annia,

19. 1606 Szü^eünkbe legien eghi t^eüz,
1610 B^eünt, ki minket eget mint t^eüz,
1625 A' b^eünt, mely éget mint a' t^eüz,
1631 A' b^eünt, mely éget mint à t^eüz,
1650 A' b^eünt, mely éget mint a' t^eüz,
1665 A'b^eünt, mely éget mint a't^eüz,

9. 1606 B^en^eünk^e nec ood megh
keotelit,

1610 B^en^eünk^e nek ood meg k^eotelit,
1625 B^en^eünk^e nek óld-meg k^eotelit,
1631 B^en^eünk^e nek óld-meg k^eotelit,
1650 B^en^eünk^e nek óld-meg k^eotelit,
1665 B^en^eünk^e nek óld meg k^eotelit.

20. 1606 Faytalan vetket mely ki ű^e.

1610 Olcfy és t^eöll^eünk táuuly el ű^e.

1625 Olcs, és t^eöll^eünk-távúl el-ű^ez.

1631 Olts, és t^eöll^eünk tavúl el-ű^ez.

1650 Olts, és t^eöll^eünk távúl el-ű^ez.

1665 Olts, és t^eöll^eünk tavúl el-ű^ez.

1606 AMS		1606 TDL		1610 AMS		1610 TDL		1625 AMS		1625 TDL	
hang	betű	hang	betű	hang	betű	hang	betű	hang	betű	hang	betű
a	a	a	a, á	a	a	a	á, a	a	a	a	a
á	a	á	a, á	á	á	á	a, á	á	á	á	á, a
cs	cf	cs	cf, cz, ?cfy	cs	cf, cfy	cs	cs, cf	cs	cf	cs	cf
e	e	e	e	e	e, é	e	e, é	e	e	e	e
é	e,é	é	e, é	é	é, e	é	é, e	é	é	é	é, e
g	g, gh	g	g, gh	g	g	g	gh, g	g	g	g	g
gy	gy, gi	gy	gy, gi	gy	gy	gy	gy	gy	gy	gy	gy
i	i	i	i	i	i	i	i, y	i	i	i	i
í	i	í	i, y	í	í	í	í, y, i, ij	í	í	í	í
j	i, y	j	i	j	i, i, y	j	i, y	j	i	j	i, y
k	k, -c	k	k, -c	k	k	k	k	k	k	k	k
ly	li, ly	ly	li	ly	ly	ly	ly	ly	ly	ly	ly
ny	ni, ny, ? n	ny	ni	ny	ny, ? n	ny	ny	ny	ny	ny	ny
o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
ó	o, oo	ó	o	ó	ó, o, oo	ó	o	ó	ó	ó	o, ó
ö, ő	eo, q	ö, ő	q, eo	ö, ő	q	ö, ő	q	ö, ő	q	ö	q
s	f, s	s	f, s	s	s, f	s	s, f	s	s, f	s	s, f
sz	z, f	sz	f, z, sz, fz	sz	fz	sz	fz,	sz	fz, sz-	sz	fz, sz-
t	th-, t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t
ty		ty	ti	ty		ty	ty	ty	ty	ty	ty
u	v-, -u-	u	v-, -u-	u	u, v-	u	u, v-	u	u	u	u
ú	u	ú		ú	ú v-	ú	v- ú	ú	ú	ú	ú
ü	v-, w, ü	ü	ü, v-	ü	w, w	ü	w	ü	w, Ew	ü	w, Ew
ű	w	ű		ű	w, ww	ű	w, ww	ű	w	ű	w
v	v-, -u-	v	v-, -u-	v	v-, -u-	v	v-, -u-	v	v	v	v

a, á	a	
c	ch	
cs	ch	chi, cz, cs
e	e	e'
ē	e, é, e'	e
é	e, é, e'	
g	g, -gh	
gy	gi,	g', ? g
i	i, y	y
í	i, y	
j	i, y	
k	k	
ly	li, lli	? l, lly
ny	ni, ? n	ny (nyilván)
o, ó	o	
ö, ő	q, ő	eo, ö, Θ
s	s,	-f-, β, ? z
sz	z,	sz
t	t	? t'
u, ú	u	
ü	u,	
ű	u, ú, w	y, ű
v	v-, -u-	u-
z	z	s, sz, Ě
zs	s	

- IMRE SAMU 1987. *Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése a magyar nyelvátlasz alapján.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2014. Gondolatok a nyelvjárási változásokról. Nyelvatlaszkérdőívekkel migráns magyarok között. In: FAZAKAS EMESE – JUHÁSZ DEZSŐ – T. SZABÓ CSILLA – TERBE ERIKA – ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai.* ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék – Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság, Budapest-Kolozsvár. 222-232.
- TÖRÖK GÁBOR 1956. Írott nyelvünk egységesülésének egy mozzanata. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 507-511.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába (Funkcionális kognitív megközelítés).* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014b. A kódex tartalma és forrásai. Az Apor-kódex zsoltároskönyve és liturgikus szövegei. In: HAADER LEA – KOCSIS RÉKA – KOROMPAY KLÁRA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF kiad., *Apor-kódex. 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírt bevezetéssel és jegyzetekkel.* Régi Magyar Kódexek 33. Székely Nemzeti Múzeum – OSZK – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. Budapest-Sepsiszentgyörgy. 31-57.
- PUSZTAI FERENC 2003. Szójelentés-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest. 852 – 893.
- RAJSLI ILONA 2013. Szinonimahasználat és fordítói poétika a korai kódexeinkben. In: RAJSLI ILONA. *Diakrón nyelvi metszetek. Nyelvtörténeti tanulmányok.* Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék.
- FRICK JÓZSEF 1910. *A középkori magyar himnuszköltészet.* Stief Jenő és társa papirosáruházának könyvsajtója, Kolozsvár.